

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrea Berend

Delavske kooperative v Sloveniji – pravni vidiki

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Andrea Berend

Mentor: izr. prof. dr. Andrej A. Lukšič

Delavske kooperative v Sloveniji – pravni vidiki

Diplomsko delo

Ljubljana, 2011

Delavske kooperative v Sloveniji – pravni vidiki

Kooperative so podjetja, ki temeljijo na vrednotah, kot so solidarnost, enakopravnost, demokracija in samo-odgovornost. Njihova posebnost so načela, na podlagi katerih se razlikujejo od običajnih kapitalističnih podjetij. Skozi zgodovino so se razvile različne vrste kooperativ. V diplomski nalogi se bom osredotočila na delavske kooperative, za katere sta značilna lastništvo delavcev in demokratično upravljanje podjetja. Delavske kooperative imajo v Evropi dolgo tradicijo, prav tako ne moremo zanemariti njihovega uspeha, predvsem kooperativnega sistema Mondragon v Španiji. Kooperativnemu sistemu organiziranja bi lahko tudi rekli tretja pot med kapitalizmom in socializmom, v svetu pa že dolgo predstavlja alternativo kapitalističnemu načinu produkcije. V diplomski nalogi se bom ukvarjala z vprašanjem, ali lahko v Sloveniji delavske kooperative predstavljajo alternativo. Podrobneje si bom pogledala stanje v Italiji in Sloveniji. Italijo sem izbrala kot primer države z dolgo in uspešno tradicijo organiziranja delavskih kooperativ in bo služila za primerjavo s Slovenijo. Osredotočila se bom na zakonodajna določila in na ta način prikazala odnos države do delavskih kooperativ.

Ključne besede: kooperativa, delavska kooperativa, Slovenija, Italija.

Workers cooperatives in Slovenia – legal aspects

Cooperatives are enterprises based on values such as solidarity, equality, democracy and self-responsibility. Their specificity are principles on which they differ from conventional capitalist firms. Throughout the history various types of cooperatives have been developed. In this thesis I focus on workers cooperatives characterized by workers ownership and democratic management. Workers cooperatives have a long tradition in Europe and we cannot ignore their success, especially Mondragon cooperative system in Spain. Cooperative system of organizing is some kind of third way between capitalism and socialism and has long been an alternative to capitalist production worldwide. This thesis deals with the question whether workers' cooperatives system in Slovenia represent an alternative. Special attention is paid to the situation in Italy and Slovenia. Italy is an example of a country with a long and successful tradition of organizing workers' cooperatives. The focus is on legislative provisions to identify attitude of the state toward workers' cooperatives Slovenia.

Key Words: cooperative, workers cooperative, Slovenia, Italy.

KAZALO

1 UVOD	5
2 METODOLOŠKI OKVIR	7
2.1 CILJ	7
2.2 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE	7
2.3 STRUKTURA DIPLOMSKE NALOGE	7
2.4 METODOLOGIJA	7
3 KAJ JE KOOPERATIVA?	9
3.1 NAČELA IN VREDNOTE	10
4 ZGODOVINA KOOPERATIV	13
5 DELAVSKE KOOPERATIVE	15
5.1 DELAVSKE KOOPERATIVE V EVROPI	17
6 ŠTUDIJI PRIMERA ITALIJE IN SLOVENIJE	19
6.1 KOOPERATIVE V ITALIJI	19
6.1.1 KOOPERATIVE V ITALIJANSKI ZAKONODAJI	19
6.2 DELAVSKE KOOPERATIVE V SLOVENIJI	22
6.2.1 RAZVOJ ZADRUŽNIŠTVA IN ZAKONODAJNIH MOŽNOSTI DO LETA 1992	22
6.2.2 ZAKONSKE MOŽNOSTI	24
6.2.2.1 KOOPERATIVE V DANAŠNJEM ZAKONU O ZADRUGAH	24
6.2.2.2 ZAKON O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU	27
7 SKLEP	30
8 LITERATURA	33

1 UVOD

Finančna kriza je pokazala, da so v krizi tako gospodarstvo kakor tudi posameznik oziroma njegove vrednote. Vedno bolj se oddaljujemo drug od drugega. Izgublja se občutek za solidarnost, pomoč, sodelovanje, v ospredju je egoizem, ki nas usmerja k temu, da skrbimo le zase in zadovoljevanje lastnih potreb. Vse to se odraža tudi v gospodarstvu, in sicer kot nekakšno tekmovanje, v katerem niso pomembne posledice, temveč le čim večji dobiček.

Stanje, ki trenutno vlada v slovenskem gospodarstvu in tudi družbi nasploh, me je spodbudilo k razmisleku o obstoju alternative kapitalističnemu načinu proizvodnje. S krizo so prišle spet v ospredje debate o koncu kapitalizma in ponovnem obujanju socializma, ki ima oznako nedemokratskega sistema. Med prebiranjem literature sem naletela na kooperative oziroma s slovensko besedo t. i. zadruge. Gre za sistem organiziranja, ki bi mu lahko rekli tretja pot med kapitalizmom in socializmom. Kooperative so organizirane oblike dela, ki temeljijo na solidarnosti, sodelovanju in demokraciji. Poznamo več vrst kooperativ, v diplomski nalogi pa se bom osredotočila predvsem na delavske kooperative, za katere sta značilna delavsko lastništvo in demokratično upravljanje podjetja.

V načelu demokratičnosti se skriva tudi razlog za izbiro teme o delavskih kooperativah. Na podlagi kriterijev demokratičnosti, ki so: »svobodno ustanavljanje organizacij in vključevanja vanje, svobodno izražanje, volilna pravica, pravica do tekmovanja za podporo in glasove, pravica biti izvoljen na politične funkcije, alternativni viri informacij, svobodne in poštene volitve kot tudi institucije, zaradi katerih je vlada odvisna od glasovanja in drugih oblik izražanja političnih prioritete« (Della Porta 2003, 34–35), lahko trdimo, da živimo v demokratični državi. Kljub temu sem mnenja, da se pri določanju demokratičnosti nekega sistema ne smemo omejevati le s formalnimi kriteriji, predvsem s tistimi, ki so povezani s postopki politične selekcije, ob tem pa pozabiti na druge vidike. Demokracija v prvi vrsti pomeni enakost državljanov. Poleg politične enakosti poznamo tudi ekonomsko, kot »obliko vladanja v ekonomski sferi« (Knajuo-Mrčela 1999, 126). »Hierarhični industrijski sistem, ki zahteva izključno strinjanje, predstavlja resnično nevarnost za demokracijo. Koliko participacije v političnem življenju je mogoče pričakovati od posameznika, ki je večji del svojega delovnega časa podrejen, manipuliran, pasiven in pokoren? Kako se počuti lahko oseba, ki ne more kontrolirati okolja v katerem dela, za nekoga ki je sposoben kontrolirati svojo politično usodo« (Adizes v Kanjuo-Mrčela 1999, 174).

Poleg politične demokracije tako poznamo tudi industrijsko demokracijo, ki se najpogosteje uporablja za »vse oblike delavskega sodelovanja v upravljanju« (Ekonomski leksikon v Knjugo-Mrčela 1999, 129). Gre za sistem odnosov, v katerem so delavci na različne načine vključeni v funkcioniranje in sprejemanje odločitev v podjetju. V tem primeru bi lahko govorili o obstoju »institucionaliziranega dialoga med kapitalom in delom« (Clegg v Knjugo-Mrčela 1999, 129).

Delavske kooperative najdemo po vsem svetu v različnih oblikah. Temeljijo lahko na neposredni demokraciji, čisti obliki demokracije, kjer vsi delavci-člani sodelujejo pri odločanju o pomembnih vprašanjih ali reprezentativni demokraciji, kjer odločajo izvoljeni predstavniki delavcev.

V diplomskem delu bom obravnavala Slovenijo in Italijo. Italijo sem izbrala kot primer države z dolgo in uspešno tradicijo organiziranja delavskih kooperativ. Osredotočila se bom na normativni vidik in na vlogo države kot zakonodajalca pri spodbujanju ustanavljanja delavskih kooperativ. Proučila bom slovensko in italijansko zakonodajo, s poudarkom na tistih področjih, ki naj bi spodbujala razvoj in ohranjanje tovrstnega organiziranja. V zvezi s tem pa že Avsec (v Čeferin in Avsec 1990, 169) opozarja, da se moramo zavedati dejstva, da zakonodaja ne more biti glavna spodbujevalka kooperativnega razvoja in da ne smemo slepo sprejemati tujih rešitev.

2 METODOLOŠKI OKVIR

2.1 CILJ

Cilj diplomske naloge je predstaviti kooperative kot alternativno obliko organiziranja podjetij v kapitalističnem sistemu. Osredotočila se bom na delavske kooperative, ki temeljijo na notranjem lastništvu in demokratičnem upravljanju delavcev ter skušala ugotoviti, kakšne so razvojne možnosti delavskih kooperativ v Sloveniji.

2.2 RAZISKOVALNO VPRAŠANJE

Glavno vprašanje diplomske naloge je: ali lahko v Sloveniji delavske kooperative predstavljajo alternativo kapitalističnemu načinu proizvodnje? Do odgovora bom skušala priti s pomočjo naslednjih podvprašanj: Ali imamo v Sloveniji delavske kooperative? Ali imamo pravno podlago za njihov nastanek? Kakšni so problemi s katerimi se soočajo kooperative? Poudarek bo predvsem na zakonodajni ureditvi, ki jo določa država, s tem pa se kaže klima in odnos države do delavskih kooperativ.

2.3 STRUKTURA DIPLOMSKE NALOGE

Diplomsko nalogo lahko razdelimo na tri dele. V prvem delu bom odgovorila na vprašanje, kaj je kooperativa, na podlagi katerih načel in vrednot temelji ter predstavila njihov zgodovinski razvoj. V drugem delu se bom osredotočila na delavske kooperative, na njihovo definicijo in splošna določila ter predstavila delavske kooperative v Evropi. V zadnjem tretjem delu pa sledita študiji primera Italije in Slovenije. Italija je država, ki ima razvit kooperativni sistem, kjer še posebej izstopajo delavske kooperative. Pogledala si bom pravno podlago, ki bo lahko služila za primerjavo s Slovenijo. V zadnjem, ključnem podpoglavju pa se bom osredotočila na Slovenijo, predstavila bom zgodovinski pregled razvoja združništva in zakonodajnih možnosti od avstrijskega Zakona o pridobitnih in gospodarskih zadrugah iz 19. stoletja do današnjih pravnih podlag v Zakonu o zadrugah in Zakonu o socialnem podjetništvu. Vse ugotovitve bom strnila v sklepu, kjer bom poskušala podati odgovor na raziskovalno vprašanje.

2.4 METODOLOGIJA

V diplomski nalogi se bom poslužila različnih metodoloških pristopov. Uporabila bom predvsem analizo sekundarnih virov in metodo kompilacije, saj bom povzemala mnenja in stališča drugih avtorjev. Z deskriptivno metodo bom opisala kooperative in delavske kooperative. Zgodovinski razvoj kooperativ na splošno in razvoj združništva v Sloveniji bom predstavila skozi historično analizo. V zadnjem delu diplomske naloge pa sledita študiji

primera Italije in Slovenije, kjer se bom osredotočila na pravne vidike. V primeru študije Slovenije bom uporabila analizo primarnih virov, tj. Zakona o zadrugah in Zakona o socialnem podjetništvu.

3 KAJ JE KOOPERATIVA?

Mednarodna zveza kooperativ¹ (ICA – International Co-operative Alliance) definira kooperative kot avtonomno združenje oseb, ki so se prostovoljno združile z namenom, da bi zadovoljile svoje skupne ekonomske, socialne in kulturne potrebe skozi skupno vodeno in demokratično kontrolirano podjetje (International Co-operative Alliance).

Prvi del definicije poudarja, da kooperativa teži k čim večji neodvisnosti od sredstev vlade in sredstev zasebnih podjetij. V kooperativi se združujejo posamezniki ali pravne osebe, ki se ji priključujejo ali iz nje izstopajo prostovoljno. V drugem delu definicije pa je poudarjena vloga kooperative pri zagovarjanju skupnega dobrega in boljše kvalitete življenja vseh članov. Kooperative, se tako kot druge oblike gospodarskega organiziranja, na prostem trgu v prvi vrsti soočajo z ekonomskimi cilji, pomembno vlogo pa imajo tudi na socialnem področju in v kulturi. Nadzor nad podjetjem poteka na demokratični način, izvršujejo ga člani kooperative, ki so tudi lastniki podjetja. Lastništvo in nadzorništvo sta tudi bistveni lastnosti, ki ločita kooperativo od kapitalskih in državnih podjetij (Hren 1997, 37).

Kooperativa je torej podjetje, ki pripada skupnosti, katera jo vzdržuje. Vsi člani so hkrati tudi lastniki kooperative, kar pomeni, da z dobičkom ne upravljajo zunanji viri. Vodi jih ideja o boljših delovnih pogojih in demokratičnem vodenju (Hren 1997, 28).

Skozi zgodovino so se razvile različne vrste kooperativ. Tako poznamo (Hren 1997, 28):

- *kmetijske kooperative*: ukvarjajo se z vprašanji potreb po nabavi, predelavi in prodaji dobrin;
- *potrošne kooperative*: svoje člane preskrbujejo s kvalitetnimi in ugodnimi dobrinami ter storitvami;
- *stanovanjske kooperative*: omogočajo lažji dostop do stanovanj;
- *zavarovalniške kooperative*: ščitijo posameznike in mala podjetja pred tveganji;
- *kooperativne banke*: nudijo kredite zlasti ljudem z nizkimi dohodki in manjšim podjetjem;

---

¹ Mednarodna zveza kooperativ je neodvisna, nevladna organizacija, ki združuje, predstavlja in služi kooperativam po vsem svetu. Člani so nacionalne in mednarodne kooperativne organizacije v vseh sektorjih dejavnosti. Združuje 258 organizacij iz 96 držav (International Co-operative Alliance).

- *turistične kooperative*: omogočajo potovanja po zmernih cenah;
- *kooperative za električno energijo, telefonijo, vodovod ipd.*: omogočajo dostop do življenjsko pomembnih infrastruktur;
- *socialne kooperative in kooperative za splošno družbeno dobro*: pomembne so za razvoj določene lokalne skupnosti in najpogosteje delujejo na področju kulture in socialnega dela;
- *delavske oziroma proizvodne kooperative*: ustanavljajo se, da bi zagotovile ali ohranile potrebno število delovnih mest v skupnostih.

Kooperative lahko razlikujemo na kooperative »prve stopnje« (angl. »first tier« co-operatives), ki jih sestavljajo posamezne fizične ali pravne osebe, in kooperative »druge stopnje« (angl. »second tier« cooperatives), ki so sestavljene iz večih kooperativ. Te navadno nastajajo zaradi omogočanja skupnih uslug članom kooperativ (Evropska komisija 2001).

3.1 NAČELA IN VREDNOTE

Mednarodna zveza kooperativ je v Izjavi o naravi kooperativ (Statement on the Co-operative Identity), ki je bila sprejeta na kongresu v Manchesteru septembra 1995, poleg definicije in vrednot določila sedem načel, ki predstavljajo smernice, s katerimi kooperative v praksi uresničujejo temeljne vrednote (International Co-operative Alliance).

- **Prvo načelo**

Prostovoljno in odprto članstvo: kooperative so prostovoljne organizacije z odprtim članstvom za vse osebe, ki so sposobne uporabljati storitve kooperative in so pripravljene sprejeti obveznosti članstva, brez spolnega, socialnega, rasnega, političnega ali religioznega razlikovanja.

- **Drugo načelo**

Demokratični nadzor članstva: kooperative so demokratične organizacije. Njihov nadzor vršijo člani, ki z aktivno udeležbo odločajo o politiki in sodelujejo pri sprejemanju odločitev. Izvoljeni predstavniki kooperative so neposredno odgovorni članstvu. Vsi člani imajo enake volilne pravice, ravna se po pravilu »en član, en glas«. Demokratično načelo velja na vseh ravneh medsebojnega povezovanja.

- **Tretje načelo**

Ekonomska participacija članstva: člani kooperative enakomerno prispevajo in demokratično nadzirajo kapitalske deleže kooperative. Običajno je del kapitala skupna lastnina kooperative. Za vložek, ki ga člani prispevajo k ustanovitvi, dobijo omejeno povračilo. Presežek dobička pa se navadno investira v nadaljnji razvoj kooperative oziroma za vzpostavljanje rezervnega fonda.

- **Četrto načelo**

Samostojnost in neodvisnost: kooperative so avtonomne organizacije samopomoči, ki jih upravljajo člani. V primeru sklepanja dogovorov z drugimi strankami, vključno z vlado, ali pri pridobivanju denarja iz zunanjih virov, morajo kooperative zagotavljati demokratičen nadzor članov in tako vzdrževati avtonomijo.

- **Peto načelo**

Izobraževanje, pridobivanje veščin in dostopnost informacij: kooperative omogočajo izobraževanje in usposabljanje za svoje člane, za izvoljene predstavnike kooperative in za zaposlene; namen izobraževanja in usposabljanja je čim bolj učinkovito delovanje kooperative. Vsi sodelujoči v kooperativi prispevajo k oblikovanju pozitivnega javnega mnenja.

- **Šesto načelo**

Sodelovanje med kooperativami: namen kooperativ je čim bolj učinkovito služiti svojim članom. Na ta način se utrjuje kooperativno gibanje, ki spodbuja sodelovanje na vseh ravneh strukture, tako lokalnih kot tudi na regionalnih, nacionalnih in mednarodnih.

- **Sedmo načelo**

Skrb za širšo skupnost: kooperative si prizadevajo za trajnostni razvoj lokalnih skupnosti (Hren 1997, 32–33).

Temeljne vrednote na katerih temeljijo kooperative, so samopomoč, samo-odgovornost, demokracija, enakost, enakopravnost in solidarnost. V skladu z izročilom prvih ustanoviteljev člani kooperativ verjamejo v etične vrednote poštenosti, odprtosti, družbene odgovornosti in skrbi za druge. (International Co-operative Alliance). Samopomoč pomeni prepričanje, da vsi ljudje vplivajo na svojo usodo. Kot posameznik naj bi bil človek omejen, osebna rast naj bi potekala v povezavi z drugimi ljudmi. S sodelovanjem in medsebojno odgovornostjo lahko posameznik doseže več predvsem na prostem trgu ali v odnosu do vlad. Posamezniki v kooperativi napredujejo in se izobražujejo s pridobivanjem veščin in izkušenj. Vrednota enakosti pomeni, da imajo člani, ki so lahko posamezniki, ali skupine posameznikov, pravico

do soodločanja, glasovanja, informacij in sodelovanja pri vseh zadevah, pomembnih za kooperativo. Enakopravnost se nanaša predvsem na odnose in razmerja med člani. Pri povračilih za posamezne vloške v kooperativo morajo veljati ista pravila za vse. Vrednota solidarnosti pa zagotavlja, da kooperativa ni zgolj oblika zadovoljevanja omejenih oziroma posamičnih interesov, ampak da so v ospredju skupni interesi (Hren 1997, 38).

4 ZGODOVINA KOOPERATIV

Rojstvo kooperativ sovpa s prihodom industrijske revolucije, vendar sta bila občutek za solidarnost in skrb za revne prisotna že stoletja pred samo revolucijo. Sodelovanje je staro kot samo človeštvo, zato lahko dokaze o človeškem povezovanju najdemo daleč v antični dobi. Ljudje so se že tedaj zavedali, da bodo svoje potrebe lažje zadovoljili s sodelovanjem in medsebojno pomočjo. Velik premik se je zgodil z razvojem kmetijstva, ki je s predelovanjem presežkov spodbudilo razvoj trga (Fajardo in Abella 1993, 1).

Sama ideja o kooperativah ne pripada premožnim in malomeščansko mislečim ljudem. Ustanavljali so jih predvsem delavci in kmetje, saj so v njih videli priložnost za izboljšanje življenjskih pogojev. Kooperative so predstavljale obliko boja proti izkoriščanju meščanskih slojev trgovcev, industrialcev in drugih oblik izkoriščanja malega človeka (Videčnik 1988, 11).

Industrijska revolucija, ki se je začela konec 18. stoletja v Angliji, je temeljito spremenila socialno in ekonomsko življenje ljudi, še posebej delavski razred. Bogatejši so postali še močnejši na račun revnih delavcev, ki so bili povsem brez pravic in zaščite (Fajardo in Abella 1993, 3).

V teh razmerah so mnogi filozofi in misleci iskali nov sistem družbene in ekonomski ureditve. S to mislijo so se ukvarjali zlasti utopični socialisti v Angliji, Franciji in Nemčiji. Izpostavimo lahko Roberta Owna v Angliji in dr. Charlesa Fouriera v Franciji, ki sta si sredi hitro industrializirajoče Evrope prizadevala za pravičnejšo družbo, znotraj nje pa za delavce. Rešitev sta iskala v kooperativnih skupnostih². Za klasična anarhista Pierra Josepha Proudhona in Petra Kropotkina so bile kooperative, kot lokalno zakoreninjena družbeno-lastniška in zvezna združenja, bistvenega pomena za izgradnjo alternative kapitalističnemu sistemu. Karl Marx pa je bil naklonjen predvsem delavskim kooperativam, ki so po njegovem predstavljale eno od dveh zmag v boju delavcev proti kapitalu. Ni pa izključeval možnosti, da lahko kooperanti postanejo znotraj tržnega sistema, ki je osredotočen na blagovno obliko, »kapitalisti samemu sebi«. Za Marxa so delavske kooperative predstavljale dokaz, da je kapital kot funkcionar v produkciji odveč (Vieta 2010).

---

² Robert Owen (1771-1858) je v Združenih državah ustvarjal delavske kolonije New Harmony. V kolonijah ni bilo lastnine, religije in zakonske zveze. Hotel je dokazati, da je človek zmožen preseči vladavino nujnosti in jo zamenjati za vladavino obilja, vednosti in solidarnosti (Dilas Rocherieux 2004, 100). Charles Fourier (1772-1837) si je zamislil kooperativne skupnosti falange oziroma falanstere. To je societarna družba, ki naj bi zagotovila sodelovanje med razredi, v čemer mnogi vidijo začetek kooperacije (Brglez 1979, 44).

Kooperativa, ki ji v zgodovini kooperativ pripada vloga pionirke in je bila inspirirana s strani Williama Kinga in Roberta Owna, je nastala v Rochdalu, predmestju Manchestra, po katerem je prevzela tudi ime. Decembra leta 1844 se je skupina delavcev iz revne četrti odločila odpreti lastno maloprodajno trgovino z osnovnimi živili in drugimi dnevnimi potrebščinami. Zamislili so si trgovino kjer bodo prodajati kvalitetno blago za pošteno ceno, ki so v tistem času zelo nihale, saj ni bilo kontrole. Postavili so vrsto načel, ki veljajo še danes: »odprto članstvo za vse, brez diskriminacij, svobodna udeležba glede nabavljenih količin, stimulacija kupovanja v kooperativni trgovini z dividendami, ki so bile odvisne od prometa posameznega člana, nizke obrestne mere za vloženi kapital« (Hren 1997, 22). Kooperativna trgovina Rochdale je s svojim preprostim in učinkovitim receptom postala model za kasnejše kooperative. Začetek delavskih kooperativ lahko umestimo v Francijo, od koder so se s pomočjo sindikalnih gibanj razširile po močno industrializiranih krajih povsod po Evropi (Hren 1997, 21–23).

Kooperative so se hitro širile po Evropi in Severni Ameriki, v 20. stoletju pa po vsem svetu. Že v 19. stoletju so se ukoreninile v vse sektorje in prišlo je tudi do medsebojnega sodelovanja. Leta 1895 je na podlagi izražene potrebe po mednarodni in medsektorski povezavi kooperativ nastala Mednarodna zveza kooperativ (Hren 1997, 23).

Skozi 20. stoletje se je kooperativni način organiziranja socialnega, kulturnega in ekonomskega življenja izkazal kot alternativa kapitalistični produkciji, distribuciji in potrošnji. Kooperativni eksperimenti so se izvajali v različnih družbeno-političnih kontekstih, kot so: kreditne unije v Nemčiji, Italiji in Franciji, delavsko gibanje v Novi Scotii, jugoslovansko samoupravljanje, izraelski kibuci, katalonsko gibanje za samoupravljanje v času španske civilne vojne, industrijske kooperative na Kitajskem v času vladavine Mao Zedonga, spontano gibanje za samoupravljanje v postkolonialni Alžiriji (Vieta 2010).

5 DELAVSKE KOOPERATIVE

Enotne definicije o delavskih kooperativah ni. Na grobo jih lahko opredelimo kot produktivna podjetja, ki so demokratično v lasti in upravljanju njihovih delavcev oziroma članov. Predstavljajo demokracijo na delovnem mestu, saj zaposleni sodelujejo v lasti in izvršujejo nadzor organizacije (Jackall in Levin 1984, 3).

Mednarodna zveza kooperativ je v *Izjavi o zmogljivosti*³ definirala delavske kooperative kot neprofitno podjetje, ki je v lasti in pod kontrolo zaposlenih na osnovi pravila »en član, en glas«. Vsi delavci, vključno z menedžerji, postanejo člani po določenem času in vplačanem članstvu. Nihče zunaj kooperative ne more imeti lastniškega deleža. Profit ali izguba je razdeljen med zaposlene na osnovi oddelanih ur ali bruto plače. Plače pa se razlikujejo na podlagi sposobnosti in delovne dobe (Čuješ 1989, 124).

Na podlagi definicije, vrednot in načel zapisanih v *Izjavi o naravi kooperativ in vključitve* priporočila Mednarodne organizacije dela (International Labour Organization – ILO) 193/2002 o spodbujanju kooperativ, vsebujejo delavske kooperative naslednje osnovne značilnosti (World Declaration on Worker Cooperatives 2005):

1. Cilj kooperativ je ustvarjanje in ohranjanje delovnih mest ter ustvarjanje bogastva z namenom izboljšanja kakovosti življenja delavcev, dostojno delo, samoupravljanje delavcev in spodbujanje skupnosti ter lokalni razvoj.
2. Svobodno in prostovoljno članstvo.
3. Delo opravljajo člani, to pomeni, da je večina delavcev v določeni kooperativi članov in obratno.
4. Razmerje med delavci – člani in kooperativo je smatrano drugače kot pri običajnem delu, ki temelji plači in pri avtonomnem individualnem delu.
5. Notranja ureditev je formalno opredeljena z režimi, ki so demokratično dogovorjeni in sprejeti s strani delavcev oziroma članov.
6. Biti morajo avtonomne in neodvisne.

---

³ ICA Statement of Capability

Prašnikar (1989, 39) nastajanje delavskih kooperativ v kapitalizmu omeji na pet poglobitnih razlogov:

- altruistični nagibi članov kooperative;
- ustanovijo jih ljudje brez vsakršnega imetja, ki želijo organizirati proizvodnjo najnujnejših dobrin;
- ustanovi jih država za razvoj posameznega območja in zmanjšanja nezaposlenosti;
- ustanovijo jih individualni proizvajalci zaradi zagotavljanja ekonomije obsega;
- delavski odkup privatna podjetja, ki je na robu propada.

Na podlagi tega lahko delimo tri načine nastajanja kooperativ (Prašnikar 1989, 39):

- nastanejo z novega;
- nastanejo s transformacijo privatnih podjetij;
- nastanejo ob propadu privatnih podjetij.

Delavske kooperative so praviloma majhne in srednje velikosti. Delujejo v tradicionalnih dejavnostih, kot so: gradbeništvo, tiskarstvo, pohištvena industrija, tekstilna industrija ipd. Mnoge majhne kooperative temeljijo na neposredni participaciji njihovih delavcev oziroma članov v vseh pomembnih odločitvah, medtem ko večje kooperative uporabljajo parcipativne in reprezentativne oblike upravljanja (Jackall in Levin 1984, 3).

Abel glede na lastninsko strukturo loči tri temeljne oblike proizvodnih kooperativ: »kooperative, ki so eksterno financirane; kooperative z lastnim premoženjem (samofinanciranje); ter tiste, ki so financirane s prodajo vrednostnih papirjev in dajejo glasovalno pravico« (Abel v Prašnikar 1989, 39).

Alice in Bernardo Drimer (v Čuješ 1989, 120) razlikujeta 4 tipe delavskih kooperativ:

1. *Produktivne kooperative*: delavci so lastniki in menedžerji tovarne.

2. *Organizirane delavske skupnosti oziroma komune*: koncept skupnosti (primer so izraelski kibuci⁴).
3. *Delavske kooperative v ožjem pomenu*⁵: delavci kot skupina prodajajo produkte svojega dela ali svoje delo, vendar so lastniki kapitala v obliki orodij, strojev, ki jih uporabljajo.
4. *Delavske kooperative*⁶: skupine delavcev, ki delajo, vendar so odvisne od delodajalca, ki zagotavlja potrebno orodje in stroje; lahko so organizirane v obliki delniške družbe, privatnega podjetja ali kooperativne organizacije.

Ideja v zgodovini socialistične misli je, da so delavske oziroma proizvodne kooperative v kapitalizmu vmesna etapa med privatno in družbeno lastnino ter element transformacije kapitalistične družbe. Prašnikar (1989, 39) meni, da kooperative v preteklosti niso odigrale pomembne vloge. Njihov nekoliko večji pomen je zasledil od 70. leta prejšnjega stoletja.

5.1 DELAVSKE KOOPERATIVE V EVROPI

Delavske in socialne kooperative v Evropi se združujejo v Evropski konfederaciji kooperativ in drugih notranje lastniških podjetij (CECOP). Konfederacija je bila ustanovljena leta 1982 v Bruslju. CECOP skupaj s podružnicami spodbuja njihov razvoj. Glavna področja, kjer najdemo delavske kooperative, so kovinska, mehanska, avtomobilska in živilska industrija, gradbena in javna dela, lesna industrija in pohištva, bele tehnike, tekstila in oblačil, transport, izobraževanja in kulture, okolja, turizma, v zadnjih dveh desetletjih, pa so se razvile zlasti socialne in zdravstvene storitve ter storitve za osebe in postale ena najmočnejših sektorjev dejavnosti (CECOP-CICOPA Europe).

Kooperative so pomemben del evropskega gospodarskega življenja in industrije; le v Evropski uniji jih lahko naštejemo 250 tisoč in zaposlujejo 5,4 milijona ljudi (CECOP-CICOPA Europe).

---

⁴ »Kibuci so izraelska gospodarska ali kmetijska združenja, utemeljena izključno v kolektivni lastnini vsega imetja – sredstev za proizvodnjo in uporabnih izdelkov. Obveznost članov je aktivna udeležba v gospodarski dejavnosti kibuca. Za to niso plačani vendar imajo na osnovi članstva zagotovljeno bivanje, hrano, obleko, skrb za otroke« (Kanjuo-Mrčela 1999, 59).

⁵ *Angl.* Work (labor) cooperatives in strict sense

⁶ *Angl.* Labor cooperatives

Leta 2003 je nastala tudi ustrezna pravna podlaga za pospeševanje čezmejne in transnacionalne dejavnosti kooperativ. Evropska unija je 22. julija 2003 sprejela Statut evropske kooperative (SCE). Evropska kooperativa je nadnacionalna pravnoorganizacijska oblika, ki jo ureja neposredno uporabna uredba Evropske skupnosti⁷ z namenom, da se kooperativam olajša čezmejno organiziranje in poslovanje po kooperativnih načelih. Uredba omogoča fizičnim in pravnim osebam iz najmanj dveh različnih držav članic Evropske unije ustanovitev evropske kooperative (Avsec in Žerjav 2010, 13).

Med najbolj znane kooperativne sisteme v Evropi (predvsem delavskih kooperativ) prištevamo korporacijski sistem Mondragon iz Baskije v Španiji in kooperative v Emiliji-Romanji v Italiji.

Španska korporacija Mondragon služi kot primer s katerim se dokazuje, da je lahko kooperativno organiziranje podjetij tudi v današnjem času uspešno. Enega od najuspešnejših sistemov kooperativnega organiziranja po svetu je v Baskiji leta 1956 ustanovilo 25 članov. Danes pa zaposluje več kot 83.000 ljudi, od tega je 85 % članov. Združuje štiri glavne komponente poslovanja: finance, industrijo, prodajo in izobraževanje. Ustanovila je svojo Univerzo in banko »Caja Laboral Popular«, ki je pomembna zlasti za ustanavljanje novih kooperativ (Mondragon Corporation).

---

⁷ Uredba 1435/2003/ES

6 ŠTUDIJI PRIMERA ITALIJE IN SLOVENIJE

6.1 KOOPERATIVE V ITALIJI

Italija ima stoletno tradicijo kooperativ. Nastale so na temelju solidarnosti in kot odziv na brezposelnost in visoke življenjske stroške. Prva kooperativa, ki je bila potrošniškega tipa, je bila ustanovljena leta 1854. Kooperative v Italiji so se razvile iz dveh politično-ideoloških smeri: socializma in katoliškega gibanja. Do konca prve svetovne vojne sta bili obe smeri organizirani v Nacionalni ligi kooperativ (prvotno Nacionalna federacija kooperativ), ki je nastala leta 1886 in se je kasneje razdelila na Ligo kooperativ (Legacoop – Lega Nazionale delle Cooperative e Mutue) in Konfederacijo kooperativ (Confcoop – Confederazione Cooperative Italiane) (Corcoran in Wilson 2010).

V kooperativnem sektorju naj bi bilo zaposlenih več kot 800 tisoč ljudi. Skoraj polovica je delavskih ali socialnih kooperativ. V italijanski deželi Emilija-Romanja je več kot 7500 kooperativ, od česar sta dve tretjini v lasti delavcev. Dežela je bila po koncu druge svetovne vojne najbolj uničena in najrevnejša v Evropi, danes pa se uvršča med najperspektivnejše regije na svetu. BDP na prebivalca je 25 % višji od italijanskega povprečja, in kar 36 % od evropskega povprečja. Prav tako je v regiji najmanjša stopnja neenakosti (Corcoran in Wilson 2010).

Italijanske kooperative imajo dve pglavitni značilnosti – močno nagnjenost k ustvarjanju in utrjevanju političnih in gospodarskih povezav med kooperativami ter zavest o obstoječi povezavi med sodelovanjem in družbeno koristnostjo (Fici 2010).

6.1.1 KOOPERATIVE V ITALIJANSKI ZAKONODAJI

Javna politika v Italiji je zelo naklonjena razvoju in ohranjanju kooperativ. Le-te niso na enakem nivoju kot ostala podjetja, saj so zapisane in zaščitene z ustavo v 45. členu, ki pravi, da: »republika priznava družbeno funkcijo združništva, ki ima značaj vzajemnosti in nima zasebnih špekulativnih namenov. Zakon podpira in pospešuje razvoj združništva z najprimernejšimi sredstvi in zagotavlja z ustreznimi nadzornimi ukrepi njegov značaj in namembnost« (Avsec in Čeferin 1990, 131).

Splošni zakonski predpis, ki ureja kooperative vseh vrst, je civilni zakonik (»codice civile«) iz leta 1942 (s kasnejšimi spremembami in dopolnitvami). Splošni značaj kooperativne ureditve ima tudi zakonodajni dekret Začasnega vodstva države iz leta 1974 (s kasnejšimi

spremembami in dopolnitvami), ki ureja nekatera vprašanja notranje organizacije kooperativ. Italijanska zakonodaja ima še številne podzakonske in specialne predpise. Določeno zakonodajno in upravno pristojnost pri urejanju kooperativ imajo tudi avtonomne dežele (Avsec in Čeferin 1990, 131–132).

2511. člen civilnega zakonika definira kooperativo kot družbo z variabilnim kapitalom in namenom vzajemnosti. V nasprotju z variabilnim kapitalom, ki je vključen v skoraj vse zakone o kooperativah in predstavlja možnost tehnične implementacije prvega načela kooperativ (prostovoljno in odprto članstvo) pa je namen vzajemnosti značilnost in tradicionalna oblika italijanskega prava in je zapisana tako v civilnem zakoniku iz leta 1942 kot tudi ustavi iz leta 1948. Kljub temu pa se edinstvena formula ne razlikuje bistveno od drugih evropskih zakonov, evropske zadruga (SCE) in ICA načel (Fici 2010).

Civilni zakonik je namen vzajemnosti določil kot eno bistvenih značilnosti pravnega pojma kooperative, ki ločuje kooperative od drugih pravnih oblik podjetij. »Člani zadruga so hkrati uporabniki njene dejavnosti, zato zadruga predpostavlja določene skupne interese članov oziroma pripadnost članov določeni družbeni skupini. Namen vzajemnosti pa največkrat oziroma najkrajše opredeljujejo tako, da ta namen obstoji v neposrednem zagotavljanju dobrin ali storitev ali možnosti za delo (zaposlitev) pod ugodnejšimi pogoji, kot jih nudi trg« (Avsec in Čeferin 1990, 133).

2511. člen civilnega zakonika določa, da tista društva, ki nimajo namena vzajemnosti, ne morejo postati kooperative. Reforma prava družb iz leta 2003 je uvedla razliko med kooperativo s pretežno vzajemnostjo in kooperativo nepretežne vzajemnosti. 2512. člen določa, da so kooperative pretežne vzajemnosti predvsem tiste kooperative, ki izvajajo ekonomsko aktivnost v korist svojih članov. Odredba uvaja pojem vzajemne večine, ki je temeljni element razlike med kooperativami pretežne vzajemnosti in kooperativami nepretežne vzajemnosti ter služi razlikovanju koristnega davčnega postopanja katerega predvideva davčna zakonodaja (Iengo 2008).

Kooperative so lahko deležne davčne ugodnosti, če so v njihovem statutu zapisane naslednje klavzule (Avsec in Čeferin 1990, 133):

1. prepoved delitve dobička na vplačani kapital (dividend) v razmerju, večjem od obrestne mere predpisane z zakonom;
2. prepoved delitve rezerv med člane v času, ko kooperativa posluje;

3. namenitev premoženja, ki preostane po prenehanju zadruga, potem ko je bil povrnjen vplačani kapital in morebitne dividende kot delež dobička na ta kapital – za javne koristi, skladne z namenom vzajemnosti.

Profit v italijanskih kooperativah je izvzet davkov vse dokler je reinvestiran v kooperativi. Zakon zahteva, da je vsaj 30 % čistega letnega dobička dodeljenega nedeljivim rezervam. Če se kooperativa proda, denar v nedeljivih rezervah ne more biti dostopen članom ali investitorjem v primeru privatizacije kooperative. V primeru, da zadruga preneha delovati, se nedeljiva rezerva podari kooperativni zvezi ali drugi kooperativi. Nedeljive rezerve pomagajo delavskim kooperativam pri dokapitalizacijskih problemih na dolgi rok (Corcoran in Wilson 2010).

Kooperativa se lahko ustanovi z deleži ali delnicami, določena višina osnovnega kapitala ni vnaprej določena. Kapitalsko sodelovanje članov je omejeno. Noben član kooperative ne sme imeti delež ali delnice katerih nominalni znesek presega 50.000 EUR. Najnižji znesek znaša 25 EUR, najvišja nominalna vrednost delnice pa 500 EUR (Corcoran in Wilson 2010).

6.2 DELAVSKE KOOPERATIVE V SLOVENIJI

6.2.1 RAZVOJ ZADRUŽNIŠTVA IN ZAKONODAJNIH MOŽNOSTI DO LETA 1992

Kooperative so se hitro pojavile tudi na Slovenskem. Leta 1856 je bila v Ljubljani ustanovljena prva kreditna kooperativa. Po zaslugi dr. Josipa Vošnjaka je po letu 1868 postala kooperativna dejavnost še bolj živahna. Pri zamislih o ustanavljanju zadrug je posnemal češko združništvo. V mislih je imel predvsem denarne zadruge oziroma posojilnice, nenehno je opozarjal na gmotno osamosvojitve slovenskega človeka od tujega kapitala. Vse te zamisli je udeležil njegov brat, Mihael Vošnjak. Njegova zasluga je ustanovitev Zadružne zveze v Celju, ki je odločilnega pomena za hiter razvoj hranilništva na Štajerskem (Videčnik 1988, 11). Drugo pomembno obdobje slovenskega združništva se začne konec 80. let in v začetku 90. let 19. stoletja z nastopom dr. Janeza Evangelista Kreka. Začetnik krščansko-socialnega gibanja je oblikoval naslednja načela: »hranilnice naj združujejo predvsem siromašne kmete in delavce na podeželju v obsegu ene občine, župnije ali vasi, kjer se vsi poznajo in si med seboj zaupajo. Zbirajo naj tudi drobne prihranke, ki naj se vračajo kot cenen kredit, potreben za izboljšanje gospodinjstva in gospodarstva v družini ali na kmetiji oziroma v obrtni delavnici« (Adamič 1999, 55).

Delavsko združništvo je bilo sestavni del političnih gibanj, ki so jih vodile frakcije socialistične, socialdemokratske in krščansko-socialne stranke. Obsegalo je obrtniške, kreditne, produktivne in potrošniške zadruge (Adamič 1999, 60).

Po prvi svetovni vojni je združna morala utrpela veliko škodo. Združništvo je v stari Avstriji trpelo prezir oblasti, saj so v zadrugah prepoznali stebre narodnostnega odpora in boja (Videčnik 1988, 11).

Prvi zakoni, ki so urejali področje zadrug na Slovenskem so bili avstrijski, to sta bila Zakon o pridobitnih in gospodarskih zadrugah iz leta 1873 ter Zakon o reviziji pridobitnih in gospodarskih zadrug iz leta 1903. 25. septembra 1937 je začel veljati prvi jugoslovanski zakon o gospodarskih zadrugah, ki je vključeval vse vrste zadrug oziroma kooperativ (Hren 1997, 76).

V primerjavi s starimi avstrijskimi zakoni je nov zakon poudarjal bolj stara združna načela. Zadrugo je lahko ustanovilo najmanj deset oseb, ki so neomejeno razpolagale s svojim premoženjem. Definicija zadruge je bila podobna definicijam iz zakonov drugih držav, kot so

Avstrija, Nemčija in Španija. Definicija se je glasila: »Gospodarska zadruga je združba nedoločenega števila članov (zadrušnikov) s spremenljivim številom poslovnih deležev, ki se je vsak član udeležuje neposredno in ki ima namen pospeševati njihovo gospodarstvo s skupnim opravljanem poslov po načelu vzajemne pomoči članov« (Hren 1997, 77). Poudarjeno je načelo odprte organizacije s spremenljivim kapitalom, smisel in cilj kooperative ni maksimiranje dobička, temveč omogočanje svojim članom, da preko zadruga povečujejo svoje dohodke. Zakon je določil, da se dobiček deli med člane sorazmerno s prometom z zadrugo in da se del, ki je namenjen rezervnemu skladu, ne more deliti med člane. V zakonu so bile prav tako določene omejitve na obresti za vloženi kapital, kar je ena temeljnih razlik v primerjavi z drugimi oblikami ekonomske organizacije (Hren 1997, 77).

Prvi povojni zadružni zakon je prišel v veljavo 31. julija 1946. Namesto prejšnjih zadružnih zvez so za sodelovanje in odločanje o reorganizaciji obstoječih in pri ustanavljanju novih zadrug in zadružnih zvez določili državne organe. Ustanovili so tudi organe namenjene zadružništvu: Iniciativni zadružni odbor za Slovenijo (1944), njegova naloga je bila zagotoviti nadaljnjo poslovanje zadružnih organizacij, zavarovanje premoženja zadrug, reorganizacija zadružništva in revizija zadružnih organizacij; Oddelek (1946) pri Predsedstvu vlade LRS kot informativni organ vlade, Komisija (1947) za zadruga pri Predsedstvu vlade LRS ter nato Komite za zadružništvo pri vladi LRS (1984). Naloge zadružnih enot so bile nadzor nad zadrugami in prilagoditev zadružnega sistema novemu režimu. Leta 1949 so zaradi reorganizacije posamezne naloge prevzeli republiški in zvezni upravni organi prek številnih komisij in komitejev. Leta 1946 je vlada LRS odpravila Zadružno zvezo in Zvezo slovenskih zadrug, leto kasneje pa z uredbo vse kreditne zadruga. Z ukinitvijo kreditne zadruga in ustanovitvijo Državne banke za kreditiranje kmetijskih zadrug, ki je imela kot nalogo tudi zbiranje hranilnih vlog na vasi, je bilo očitno, da vlada želi centralizirati kapital v domeno državne kontrole. Zadruga so se počasi poddržavile, s tem pa so se oddaljile od izvorne ideje (Hren 1997, 77).

Povojni zakon je bistveno in edino nalogo zadruga, ki je bila pospeševanje koristi svojih članov, izničil v prvem členu, kjer pravi, da so zadruga (Hren 1997, 77):

... prostovoljne gospodarske organizacije delovnega ljudstva, ki zaradi razvoja narodnega gospodarstva s skupnim delom povezujejo in pospešujejo kmetijsko gospodarstvo in obrtno dejavnost in razvijajo pobudo najširših ljudskih množic na deželi in v mestu pri organiziranju proizvodnje, preskrbe in razdeljevanja blaga. Z izpolnjevanjem teh nalog pomagajo zadruga državi pri dvigovanju blaginje najširših ljudskih slojev.

Opazimo lahko, da zakon ne omenja članov in njihove gospodarske koristi, temveč govori o najširših ljudskih množicah. Izpostavlja se pomoč državi pri dvigovanju blaginje ljudskih množic, zadruga pa predstavlja oporo državi pri izvajanju državnega gospodarskega načrta. Država je z določbo o ustanovitvi močno posegla v avtonomijo zadružništva, saj je bilo potrebno soglasje revizijske zveze, ki je bila samoupravna zadružna organizacija. Leta 1949 je bil sprejet novi Temeljni zakon o kmetijskih zadrugah, ki je nakazal smer razmišljanja o zadrugah na celotno obdobje samoupravnega socializma. Zadružništvo se je usmerilo predvsem v kmetijske dejavnosti in je predstavljalo del državne kontrole nad kmeti. Zakonodajca je po letu 1949 zadruga še bolj oddaljevala od izvornih načel. Z uredbo iz leta 1961 je zadruga izgubila svoje temelje, saj je bilo članstvo v bistvu ukinjeno (črtane so bile določbe o deležih in jamstvu, torej lastništvu), od kooperantov pa se je pričakovalo zgolj sodelovanje. Zadruga so postale neka vrsta državnih podjetij. Leta 1962 so z Zakonom o ustanovitvi enotnih gospodarskih zbornic vse zadružne zveze prešle neposredno pod okrilje gospodarskih zbornic, s tem dejanjem pa je država vzpostavila državno kontrolo nad zadrugami. Leta 1972 je bila ustanovljena Zadružna zveza Slovenije, ki je bila samodejno članica Gospodarske zbornice SRS. Ista organizacije obstaja tudi danes; med drugim je za Slovenijo od jugoslovanske zveze prevzela tudi članstvo v Mednarodni zvezi kooperativ (Hren 1997, 78).

6.2.2 ZAKONSKE MOŽNOSTI

V sledečih dveh podpoglavjih si bomo ogledali pravno podlago kooperativ v Sloveniji, ki je določena v Zakonu o zadrugah in v na novo sprejetem Zakonu o socialnem podjetništvu. Poudariti pa je treba tudi to, »da lahko kooperative delujejo kot družba z omejeno odgovornostjo, družba z omejeno odgovornostjo, komanditna delniška družba, delniška družba, celo kot društvo ali zavod, če ustanovni akt oziroma pogodba določa razmerja med člani (družbeniki ali ustanovitelji) in naravo družbe (društva, zavoda...) v skladu z načeli« (Hren 1997, 78), ki so bili določeni v Izjavi o naravi kooperativ

6.2.2.1 KOOPERATIVE V DANAŠNJEM ZAKONU O ZADRUGAH

Šele Zakon o zadrugah iz leta 1992 je ponovno vrnil zadruga na izvorna izhodišča in omogočil ustanavljanje vseh vrst zadrug. Definicija zadruga je:

Zadruga je organizacija vnaprej nedoločenega števila članov, ki ima namen pospeševati gospodarske koristi in razvijati gospodarske ali družbene dejavnosti svojih članov ter

temelji na prostovoljnem pristopu, svobodnem izstopu, enakopravnem sodelovanju in upravljanju članov. Zadruga lahko vodi svoje dejavnosti tudi preko odvisne družbe. Zadruga lahko ustanovi podjetje, drugo zadrugo ali drugo pravno osebo oziroma postane članica druge pravne osebe, če se s tem uresničuje namen, zaradi katerega je bila ustanovljena (ZZad-UPB2 2009, 1. čl.).

Drugi člen določa, da lahko zadruge opravljajo eno ali več dejavnosti in lahko poslujejo s člani in nečlani, pri čemer poslovanje s člani ne sme biti podrejeno poslovanju z nečlani. Zadrugo lahko ustanovijo najmanj trije ustanovni člani, ki so lahko fizične (posamezniki) ali pravne osebe (organizacije). Članstvo je odprto in prostovoljno. Člani pa pristopajo v skladu s pravili in s pristopno izjavo, iz katere izhaja, da se podpisnik strinja s pravicami, obveznostmi in odgovornostmi, ki jih določajo zadružna pravila (ZZad-UPB2 2009, 2. čl.).

Tretji člen vladi nalaga obveznost za sprejemanje takih ukrepov gospodarske politike, ki vodijo k pospeševanju zadružništva (ZZad-UPB2 2009, 3. čl.).

Zakon določa zadružna pravila, ki morajo vsebovati: dejavnost zadruge, morebitne posebne pogoje za sprejem in izstop iz zadruge, obvezni delež vsakega člana, obveznosti članov, podlago za razporeditev presežka ter za poravnavo morebitnih izgub pri poslovanju, sklic in odločanje občnega zbora, če je občni zbor sestavljen iz predstavnikov, delovno področje, izvolitev, odpoklic in mandatno dobo predsednika ter drugih organov zadruge, zastopanje in predstavljanje zadruge, obveščanje članov o sklepih občnega zbora in poslovno tajnost zadruge, način delitve premoženja, v likvidacijskem ali stečajnem postopku (ZZad-UPB2 2009, 6. čl.).

Organi zadruge so občni zbor in predsednik zadruge ter nadzorni odbor ali najmanj en preglednik. Zadruga, ki ima deset ali več članov, mora ustanoviti tudi upravni odbor, če pa pri tem trgujejo z vrednostnimi papirji na organiziranem trgu, pa morajo imeti revizijsko komisijo. Na podlagi zadružnih pravil lahko določijo tudi direktorja in druge organe (ZZad-UPB2 2009, 14. čl.). Pri odločanju na občnem zboru in pri volitvah ima vsak član oziroma predstavnik en glas, če zadružna pravila tega ne določajo drugače (ZZad-UPB2 2009, 14. čl.).

Vsak član ima prav tako pravico od zadruge do prenehanja njegove odgovornosti za obveznosti do zadruge od organov zadruge na občnem zboru zahtevati podatke in obvestila o poslovanju in gospodarskem položaju zadruge ter vpogled v poslovne knjige in

korespondenco zadruga. Vendar lahko organi zadruga to zahtevo zavrnejo, če menijo, da bi lahko vpogled v podatke povzročil poslovno škodo (ZZad-UPB2 2009, 17. čl.).

Premoženje zadruga sestavljajo stvari, pravice in denar. Viri zadružnega premoženja so deleži članov in drugi viri, ki jih je zadruga pridobila. Denarna vrednost deleža, ki jo mora vpisati vsak član, je enaka za vse člane, v primeru če »zadružna pravila ne določajo podlage, po kateri morajo posamezni člani vpisati obvezni delež v različni višini ali različno število obveznih deležev, odvisno od možnega ali dogovorjenega sodelovanja z zadrugo oziroma velikosti ali drugih značilnosti gospodarskih enot članov (kmetije, obratovalnice, gospodinjstva in podobno)« (ZZad-UPB2 2009, 35. čl.).

Zakon o zadrugah je bil sprejet leta 1992, vse do sedaj je šel skozi spremembe. Leta 2007 je bil iz zakona črtan del o reviziji, s čimer se ne strinjata Zadružna zveza Slovenije in Kmetijsko gozdarska zbornica Slovenije. Leta 2009 pa je državni zbor Slovenije na podlagi Uredbe 1435/2003/ES sprejel novelo zakona o zadrugah, ki uvaja Evropsko zadrugo. »Čeprav se uredba navezuje le na evropsko zadrugo (SCE) in ne zahteva usklajevanja domačega zadružnega prava, je ZZad-C tudi za domače zadruga uvedel nekaj novih rešitev, predvsem z namenom, da privlačnost domače organizacijske oblike zadruga ne bi zaostajala za SCE« (Avsec in Žerjav 2010, 10–11).

Zakon je nastal pod okriljem Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano in pod vplivom Zadružne zveze Slovenije ter Kmetijsko gozdarske zbornice zato je tako napisan predvsem za potrebe kmetijskih zadrug. V njem je malo določil, ki naj bi bila pomembna za poslovanje zadrug drugih vrst in določil, ki bi spodbujala zadružno (podjetniško) dejavnost. Tretji člen Zakona o zadrugah določa, da država z ukrepi gospodarske politike aktivno pospešuje razvoj kooperativ. Mehanizmi, ki jih ima država na voljo so ugodna davčna politika in možnosti pridobivanja namenskih sredstev za ustanavljanje nove kooperative. Leta 1997 je Republiški zavod za zaposlovanje prvič objavil javni razpis za izbor poizkusnih projektov ustanovitve kooperativ. Uvajanje kooperativ v Sloveniji se je tako premaknilo tudi na ustrežnejšo državno raven. Zunanji viri financiranja so zlasti potrebni v fazi ustanavljanja (celotnega posla ali posamezne dejavnosti). Za kooperative je zato zelo pomembno, da spremljajo razpise določenih fondacij in državnih agencij, ki omogočajo eksterno nepovratno financiranje (Hren 1997, 102–103).

Poskus razvoja zadružništva iz leta 1997 je omogočil razvoj zadrug storitvenega in proizvodnega tipa, vendar so bile v tem poizkusu vključene tudi druge oblike organiziranja, kot so klasična solastniška podjetja, zavodi in društva, kar kaže na nepoznavanje razlik v delovanju solastniških podjetij, društev in zavodov v primerjavi z zadrugami. Tisti, ki so se lotili organiziranja, pa so naleteli na številne omejitve, kot je recimo onemogočeno konkuriranje z običajnimi kapitalskimi firmami na razpisih za pridobivanje predpristopnih sredstev (pred vstopom v EU) in drugih javnih sredstev ter onemogočena konkurenca za pridobitev sredstev, namenjenih nepridobitnim organizacijam. Tako lahko opazimo, kot to tudi poudarja predsednica Združenja kooperativ Jadranka Vesel, da »so bile izključene iz javnih politik že zaradi tega, ker so nastale na osnovi Zakona o zadrugah. Le-ta je sicer izjemno podoben in primerljiv z italijanskim zakonom, le da je očitno, zakoni ne spreminjajo stanja. Podzakonskih aktov ter politik zakonodajalec ni predvidel in je s tem eksperimentalni razvoj zadrug po letu 2000 zamrl« (Vesel 2010, 27). Nastalo je Združenje kooperativ, ki je želelo zagotoviti boljše pogoje za delovanje zadrug in je skupaj z organizacijo DEZAP (Združenje za lastništvo zaposlenih) promoviralo zadružništvo kot eno od oblik lastništva zaposlenih. Vendar tudi temu združenju pošla zagonska moč ob zaključku projekta SCOPE 2⁸ (Vesel 2010, 27).

6.2.2.2 ZAKON O SOCIALNEM PODJETNIŠTVU

7. marca 2011 je Državni zbor sprejel Zakon o socialnem podjetništvu, ki bo začel veljati 1. januarja 2012. Ideja socialnega podjetništva na kateri zakon temelji je nastala na podlagi definicije Evropske komisije, ki socialno ekonomijo opredeljuje kot:

... niz zasebnih, formalno ustanovljenih podjetij z avtonomijo odločanja in svobodo včlanjevanja, ki so bila ustanovljena z namenom izpolnjevanja potreb članov preko trga, s proizvodnjo dobrin in zagotavljanjem storitev, zavarovanj in financiranja, kjer odločanje in delitev dobičkov in presežkov med člani ni neposredno povezana s kapitalom ali finančnimi vložkom posameznega člana, ki ima pravico do glasovanja.

---

⁸ SCOPE 2 (Strengthening co-operatives and participative enterprises in Central and Eastern Europe) je mednarodni projekt v katerega so bile vključene države članice EU (Francija, Italija, Belgija, Švedska in Finska) ter države kandidatke (Litva, Latvija, Estonija, Poljska, Slovaška, Češka, Slovenija, Madžarska, Romunija in Bolgarija). Poglavitni namen je bil spodbujanje razvoja in krepitev kooperativ ter podjetij z notranjem lastništvom. Projekt je potekal v okviru evropskega programa za podporo sodelovanja, ki ga razpisuje EU (Kozel 2003).

Socialna ekonomija vključuje zasebne, formalno ustanovljene organizacije z avtonomijo odločanja in svobodnim članstvom, ki proizvajajo netržne storitve za gospodinjstva in katerih dobički, če so, si ne morejo prilastiti tisti ekonomski akterji, ki jih ustvarjajo, nadzirajo in financirajo (Chaves v Zidar in Rihtar 2010, 74).

V skladu s to definicijo Slovenija uvaja t. i. »odprti model« socialnega podjetništva, saj postavlja nizke vstopne pogoje oziroma nepridobitnost, prepoved delitve dobička med lastnike (Zidar in Rihtar 2010, 74).

Temeljni cilj zakona je omogočiti načrtovan in skladen razvoj socialnega podjetništva. Zakon socialno podjetništvo opredeljuje kot dejavnost s proizvodnjo in prodajo proizvodov ali opravljanjem storitev na trgu, kjer velja načelo nepridobitništva. V samo dejavnost so lahko vključene nepridobitne pravne osebe, ki poslujejo po sledečih načelih: prostovoljno ustanavljanje; nepridobitni namen ustanovitve; opravljanje dejavnosti v javnem interesu; prostovoljno delovanje; neodvisnost, tržna naravnost; vključevanje tudi prostovoljskega dela; enakopravnost članov (vsak član ima en glas); sodelovanje deležnikov pri odločanju; neprofitna dejavnost; preglednost poslovanja; javno koristno delovanje (ZSocP 2011).

Zadruga je v zakonu o socialnem podjetništvu opredeljena kot »nepridobitna pravna oseba zasebnega prava, ki ni ustanovljena izključno z namenom pridobivanja dobička ter premoženja ne deli, prav tako ne deli ustvarjenega dobička ali presežkov prihodkov med odhodki oziroma jih deli v omejenem obsegu, v skladu z zakonom« (ZSocP 2011, 2. čl.).

Zakon predvideva, da:

Socialno podjetništvo krepi družbeno solidarnost in kohezijo, spodbuja sodelovanje ljudi in prostovoljsko delo, krepi inovativno sposobnost družbe za reševanje socialnih, gospodarskih, okoljskih in drugih problemov, zagotavlja dodatno ponudbo proizvodov in storitev, ki so v javnem interesu, razvija nove možnosti zaposlovanja, zagotavlja dodatna delovna mesta ter socialno integracijo in poklicno reintegracijo najbolj ranljivih skupin ljudi na trgu dela (cilji socialnega podjetništva) (ZSocP 2011, 3. čl.).

Za izvajanje politik socialnega podjetništva skrbijo ministrstva in vladne službe, vsak na svojem delovnem področju (ZSocP 2011, 30. čl.).

Zakon določa, da lahko občine v skladu z določbami tega zakona in zakona, ki ureja spodbujanje regionalnega razvoja, načrtujejo in izvajajo politike razvoja socialnega podjetništva na območju občine oziroma na ravni razvojne regije. Vlada pa preko sveta, ministrstev in vladnih služb spodbuja razvoj socialnega podjetništva. V 32. členu zakona so zapisani načini spodbujanja socialnega podjetništva (ZSocP 2011, 31. čl.).

Ukrepi spodbujanja socialnega podjetništva vključujejo (ZSocP 2011, 32. čl.):

- finančne in druge ukrepe za promocijo socialnega podjetništva, za razvoj sistema informiranja in izobraževanja;
- zagotavljanje sredstev za vzpostavitev sklada za spodbujanje razvoja socialnega podjetništva;
- razvoj podpornih storitev socialnim podjetjem, vključno s storitvami za ustanavljanje socialnih podjetij,
- storitve svetovanja prestrukturiranja socialnega podjetja, ki začasno ne izpolnjuje kriterijev iz tega zakona;
- vključitev občin v izvajanje politik in ukrepov, za iskanje novih poslovnih priložnosti za socialna podjetja;
- izvajanje raziskav trga za socialno podjetništvo in ugotavljanjem možnosti izvajanja javnih storitev v socialnih podjetjih.

Zakon prav tako določa ukrepe oblikovanja ugodnega podjetniškega okolja, ki zajemajo finančne in druge ukrepe za zagotavljanje prostorskih, tehničnih in drugih pogojev za nastajanje in delovanje socialnih podjetij. Predvideno je sofinanciranje za začetek opravljanja dejavnosti in za odpiranje novih delovnih mest, sofinanciranje ustanavljanja socialnih podjetij za izvajanje podpornih storitev za socialna podjetja ter druge ukrepe za izvajanje podpornih storitev za socialna podjetja, katerih ciljna skupina so osebe, ki ustanavljajo socialno podjetje in socialna podjetja. Ukrepi za omogočanje dostopa do finančnih virov za ustanavljanje in poslovanje socialnih podjetij zajemajo zagotavljanje ugodnejših kreditov, garancij in subvencij iz proračunskih virov, preko skladov za spodbujanje razvoja socialnega podjetništva in evropskih virov za socialna podjetja (ZSocP 2011, 32. čl.).

Sredstva za izvajanje teh ukrepov se zagotavljajo v proračunu Republike Slovenije in iz drugih domačih in evropskih virov (ZSocP 2011, 33. čl.).

Ministrstvo za delo družino in socialne zadeve je na podlagi javnega razpisa za spodbujanje enakih možnosti in socialne vključenosti na trgu dela, ki spodbuja enake možnosti na trgu dela in krepitev socialne vključenosti leta 2009 namenilo 2 milijona evrov finančnih sredstev za spodbujanje razvoja socialnega podjetništva. Razpisana sredstva so zadoščala za devet projektov, ki jih je izbrala država. Prednost so imeli projekti, ki so vključevali zaposlovanje socialno ogroženih oziroma ranljivih skupin, kot so migranti, romi in starejši (Kavčič in Samec 2010, 51). Sredstva za ustanavljanje socialnega podjetništva so torej prvotno namenjena projektom, ki zaposlujejo socialno ogrožene skupine kar delavske kooperative niso.

Kot opozarja predsednica Združenja kooperativ Jadranka Vesel, lahko opazimo, da socialna ekonomija, ki jo sprejema Slovenija ni dojeta kot družbena ekonomija, kot alternativa kapitalističnemu načinu organiziranja, kamor lahko vključimo delavske kooperative, temveč je namenjena marginalnim oziroma ogroženim skupinam (Vesel 2010, 22). 5. člen Zakona o socialnem podjetništvu omejuje socialno podjetništvo na področja in dejavnosti, ki so povezane s socialo, zdravstvom, izobraževanjem, ekologijo, turizmom in trgovino za socialno ogrožene osebe, kulturo, amaterskim športom in spodbujanjem razvoja lokalne skupnosti (ZSocp 2011, 5. čl.)

7 SKLEP

Skozi predstavitev kooperative, njene zgodovine ter predstavitve delavskih kooperativ v Evropi, je razvidno, da kooperative temeljijo na načelih in vrednotah, ki jih današnji kapitalistični sistem zanemarja. Kljub temu so se ohranile skozi stoletji in se tudi uspešno kosajo s kapitalističnimi podjetji. Kot model uspešnega kooperativnega sistema sem omenila baskovski korporacijski sistem Mondragon in kooperative v pokrajini Emilija Romanja v Italiji. Pomen kooperativ je prepoznala tudi Evropska Unija, ki je z uvedbo skupne normativne podlage omogočila povezovanje med državami, enako deluje na organiziranju in financiranju različnih projektov, ki spodbujajo nastanek kooperativ.

Zadružništvo je v Sloveniji povezano predvsem s področjem kmetijstva. Skozi zgodovinski razvoj zakonodajnih možnosti na slovenskem je moč opaziti, da so le-te imele največ pozornosti. V Sloveniji po osamosvojitvi delavskih kooperativ ne poznamo oziroma to vprašanje puščam odprto, saj je za odgovor potrebno pregledati ustanovitvene akte podjetij. Zanimivo je tudi dejstvo, da zelo malo ljudi poleg kmetijskih zadrug pozna delavske kooperative.

Poglavitni zakon, ki ureja področje kooperativ oziroma zadrug je Zakon o zadrukah, ki je nastal pod okriljem Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ter pod vplivom Kmetijske zbornice in Zadružne zveze Slovenije. Zakon je pisan v prid kmetijskim zadrugam in nima določil o drugih oblikah zadrug. Če to primerjamo z Italijo, lahko opazimo, da je njihova zakonodaja bolj naklonjena ustanavljanju več vrst zadrug oziroma kooperativ. Ta vsebuje določila za različne vrste kooperativ, kot so socialne, delavske, kreditne itd. Italijanska zakonodaja prav tako omogoča tistim kooperativam, ki imajo vzajemnostni namen ter del svojih presežkov namenjajo nedeljivim rezervam, davčne olajšave. Tudi samo politično okolje je bolj naklonjeno razvoju kooperativnih oblik organiziranja. Slovenija je sicer leta 1997 spodbujala nastanek kooperativ različnih vrst. Nekatere kooperative, ki so nastale pri tem projektu, se niso obnesle. Vendar so pokazale probleme s katerimi se soočajo oziroma bi se lahko soočili morebitni ustanovitelji delavskih kooperativ. Problem so predvsem pomanjkanje financ, težka dostopnost kreditov, onemogočeno konkuriranje na razpisih za pridobivanje javnih sredstev in sredstev namenjenih nepridobitnim organizacijam.

Poleg Zakona o zadrukah so zadruge opredeljene tudi v Zakonu o socialnem podjetništvu, ki bo začel veljati 1. januarja 2012 in je nastal pod okriljem Ministrstva za delo, družino in socialne zadeve. Slovenija z Zakonom o socialnem podjetništvu uvaja t.i. socialno ekonomijo.

Na podlagi analize Zakona o socialnem podjetništvu je moč opaziti, da je ta namenjen ustanavljanju nepridobitnih podjetij oziroma organizacij, ki se ukvarjajo s socialnimi zadevami in vključujejo ogrožene oziroma ranljive skupine ljudi. Ta definicija pa ni povsem v skladu s pojmom socialne ekonomije, ki se uporablja v Evropi, temveč predstavlja le en vidik. Pojem socialne oziroma družbene ekonomije se v Evropi uporablja za alternativno ekonomijo, ki se je razvila v 19. stoletju kot odgovor na kapitalistični način produkcije. Zato je vprašanje v kolikšni meri je ta zakon uporaben za razvoj delavskih kooperativ. Prav tako so viri financiranja razvoja socialnega podjetništva namenjeni predvsem projektom, ki zaposlujejo ranljive skupine ljudi, kar pa v prvi vrsti delavske kooperative niso.

V Sloveniji imamo osnovno pravno podlago za nastanek delavskih kooperativ, ki jo najdemo v Zakonu o zadrugah, na podlagi tega bi lahko sklepali, da so delavske kooperative lahko alternativa kapitalistični produkciji v Sloveniji. Vendar, kot sem že prej omenila, se delavske kooperative soočajo s številnimi problemi. Država ima za reševanje teh problemov na voljo številne mehanizme, s katerimi bi lahko pospešila tj. omogočila razvoj le-teh. Eden od mehanizmov, ki spodbuja nastanek kooperativ, je tudi ugodna davčna politika, kot je to moč opaziti v primeru Italije. Določila o obdavčitvi zadrug ter tudi drugih pravnih oseb so v Sloveniji zapisana v Zakonu o davku od dohodkov pravnih oseb, kjer pa zadruge niso posebno obravnavane.

Na tem mestu bi morda lahko sklepali, da država ni najbolj naklonjena ustanavljanju delavskih kooperativ, ali pa gre le za nepoznavanje področja socialne ekonomije, mogoče tudi ignoranco. Po osamosvojitvi je država izbrala pot podpiranja individualne lastnine. Za združno obliko organiziranja ni pokazala velikega zanimanja.

Upanje še obstaja. Letos se je v javnosti prvič pojavilo vprašanje delavskih kooperativ, in sicer v primeru odkupa podjetja Fructal. Primer je spodbudil nekatere poslance ter tudi Ministrstvo za gospodarstvo k razmišljanju o ustanavljanju delavskih kooperativ. Že samo dejstvo, da se s problematiko kooperativ ukvarja Ministrstvo za gospodarstvo in ne Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, pomeni napredek in morebitni korak naprej k vzpostavljanju optimalnih pogojev ustanavljanja delavskih kooperativ.

8 LITERATURA

- Adamič, France. 1999. Razvojna obdobja slovenskega združništva in njegovi nosilci. V *Združništvo včeraj, danes, jutri: Zbornik posvetovanja ob 130-letnici rojstva Frana Jakliča, ustanovitelja prve rajfajznovke na Kranjskem*, ur. Šuštar, Milan, 53–64. Ljubljana: Optima.
- Avsec, Franci. 2002. Usporedni osvrt na neke posebnosti u korporacijskom oporezivanju zadruga. *Financijska teorija i praksa* 26 (4): 741–773.
- _ _ _ in Primož Žerjav. 2010. *Zakon o zadrugah (ZZad) / Uvodna pojasnila*. Ljubljana: GV Založba.
- Brglez, Neda, ur. 1979. *Utopični socialisti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- CECOP – CICOPA Europe. Dostopno prek: <http://www.cecop.coop/> (16. avgust 2011).
- Corcoran, Hazel in David Wilson. 2010. *The Worker Co-operative Movements in Italy, Mondragon and France: Context, Success Factors and Lessons*. Dostopno prek: <http://www.american.coop/node/188> (25. avgust 2011).
- Čeferin, Emil in Franci Avsec. 1990. *Združništvo pri nas in v nekaterih evropskih državah: pravna ureditev*. Ljubljana: Ljudska pravica.
- Čuješ, Rudolf. 1989. Workers cooperatives – A means to humanize the economy. *Slovene Studies* 11 (1–2): 119–125.
- Della Porta, Donatella. 2003. *Temelji politične znanosti*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Dilas-Rocherieux, Yolène. 2004. *Utopija ali spomin na prihodnost: Od Thomasa Mora do Lenina: večne sanje o drugačni družbi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- Fajardo, R. Feliciano in Fabian P. Abella. 1993. *Cooperatives*. Philippine: Rex Book Store.
- Fici, Antonio. 2010. *Italian co-operative law reform and co-operative principles*. Dostopno prek: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1615344 (15. avgust 2011).
- Evropska komisija. 2001. *Co-operatives in Enterprise Europe*. Dostopno prek: <http://www.cpfund.ca/pdf/co-operatives-in-enterprise-europe.pdf> (15. avgust 2011).
- Iengo, Mauro. 2008. *Komparativna studija uredbe europske zadruga i talijanskog združnog sustava*. Dostopno prek: http://www.zadruga.hr/index.php?option=com_docman&task=cat_view&gid=63&Itemid (15. avgust 2011).
- *International Co-operative Alliance*. 2005. Dostopno prek: <http://www.ica.coop/al-ica/> (2. avgust 2011).
- International organization of Industrial, Artisanal and Service Producers' Cooperatives. ICA General Assembly. 2005. *World declaration on worker cooperatives*. Dostopno prek: http://www.cicopa.coop/IMG/pdf/Declaration_approved_by_ICA_EN-2.pdf (15. avgust 2011).
- Jackall, Robert in Henry M. Levin. 1984. Work in America and the Cooperative Movement. V *Worker cooperatives in America*, ur. Robert Jackall in Henry M. Levin, 1–33. Berkeley: University of California Press.
- Kanjuc-Mrčela, Aleksandra. 1999. *Lastništvo in ekonomska demokracija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kavčič, Urška in Polona Samec. 2010. Evropski socialni sklad in socialna ekonomija v Sloveniji. V *Strokovna tematska konferenca Socialno podjetništvo – izzivi in perspektive*, ur. Goran Milošević, Zdenka Kovač in Bojan Radej, 51–54. Murska Sobota: Pribinovina.

- Kozel, Petra. 2003. *Projekt SCOPE 2: Krepitev kooperativ in podjetij z notranjim lastništvom*. Dostopno prek: <http://www.delavska-participacija.com/html/id.html> (20. avgust 2011).
- *Mondragon Corporation*. Dostopno prek: <http://www.mcc.es/ENG.aspx> (20. avgust 2011).
- Prašnikar, Janez. 1989. *Delavska participacija in samoupravljanje v deželah v razvoju*. Ljubljana: Komunist.
- Vesel, Jadranka. 2010. Socialna ekonomija kot alternativa. V *Strokovna tematska konferenca Socialno podjetništvo – izzivi in perspektive*, ur. Goran Milošević, Zdenka Kovač in Bojan Radej, 22–35. Murska Sobota: Pribinovina.
- Videčnik, Aleksander. 1988. *Zadružno povezovanje v Gornji Savinjski dolini*. Mozirje: ZKZ Mercator.
- Vieta, Marcelo. 2010. The New Cooperativism. *Affinities: A Journal of Radical Theory, Culture, and Action* 4 (1): 1–11.
- *Zakon o socialnem podjetništvu (ZSocP)*. Ur. l. RS 20/2011. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/content?id=102703> (24. avgust 2011).
- *Zakon o zadrugah (ZZad-UPB2)*. Ur. l. RS 97/2009. Dostopno prek: <http://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?urlid=200997&stevilka=4249> (24. avgust 2011).
- Zidar, Romana in Liljana Rihter. 2010. Vključevanje ranljivih skupin v programe socialnega podjetništva s perspektive socialnega dela. V *Strokovna tematska konferenca Socialno podjetništvo – izzivi in perspektive*, ur. Goran Milošević, Zdenka Kovač in Bojan Radej, 66–86. Murska Sobota: Pribinovina.